

Monogràfic
«L'estudi de la llegenda des d'una perspectiva de gènere:
aportacions i representacions»
coordinat per Carme Oriol i Montserrat Palau

INTRODUCCIÓ

Des del darrer terç del segle xx, les escoles de teoria i crítica d'estudis de dones, gènere i feminismes, des de diverses òptiques i de forma transversal, han analitzat científicament la presència, el paper i la representació de les dones com a subjectes i objectes en la literatura en les seves variades manifestacions. Les aportacions de les autores i les representacions de les dones han estat dos eixos fonamentals de recerca per incorporar la perspectiva de gènere en l'estudi de la literatura, tant en els diversos textos i gèneres literaris com en el folklore i la literatura oral popular.

El conjunt d'articles d'aquest dossier aplica aquesta perspectiva a les llegendes a partir de diferents òptiques. I ho fa des dels dos eixos esmentats, les dones com a subjectes i autores i les dones com a objecte de representació, quin paper hi interpreten, quines i com són les seves identitats, característiques i relacions. Virginia Woolf (*A Room of One's Own*, 1929) i Simone de Beauvoir (*Le deuxième sexe*, 1949) ja havien tractat la presència i representació de les dones en la literatura i les històries literàries, però és als anys 60 i 70 del segle xx, sobretot a partir del llibre *Sexual Politics* (1970) de Kate Millet, que aquesta qüestió esdevé un dels temes d'anàlisi de les escoles de teoria i crítica dels que anomenen actualment Estudis de dones, gènere i/o feminismes. Obres avui en dia considerades clàssiques en aquests estudis, com, especialment, *Thinking about woman* (1970), de Mary Ellman, i *The Madwoman in the Attic* (1979), de Susan Gilbert i Sandra Gubar, van començar a desenvolupar les anàlisis de les representacions literàries i les imatges de les dones a la literatura i a assenyalar com, en les obres dels autors, es produeixen uns eixos binaris recurrents que atorguen als personatges categories diferents si són homes o dones i com això crea estereotips també binaris que han perdurat al llarg de la història. Les conclusions coincideixen a assenyalar uns patrons reiteratius: per una banda, el paper secundari o subsidiari de les dones respecte als personatges masculins i, per l'altra banda, la dualitat dels personatges femenins de dones modèliques i dones perverses.

En el terreny del folklore, i particularment en el de la literatura oral popular, les dinàmiques són semblants. Sorgits com a conseqüència dels moviments feministes, els estudis publicats per folkloristes nord-americanes com Claire Farrer (*Women and Folklore*, 1975), Marta Weigle (*Spiders and Spinsters: Women and Mythology*, 1982) i Rosan A. Jordan i Susan Kalčík (*Women's Folklore, Women's Culture*, 1985) posen l'èmfasi en les aportacions al folklore realitzades per les dones i analitzen com es representa la imatge de la dona en diversos gèneres del folklore. L'interès de la recerca també s'ha dirigit cap al desenvolupament d'un marc teòric adequat com mostra, per exemple, el llibre editat per Susan Hollis, Linda Pershing, M. Jane Young (*Feminist Theory and the Study of Folklore*, 1993) i també el treball de síntesi de Jeana Jorgensen («Gender», *The Greenwood Encyclopedia of Folktales & Fairy Tales*, 2008) que estableix tres nivells d'anàlisi en els estudis de gènere sobre la rondalla: el textual (centrat en el contingut dels relats), el contextual (centrat en les col·lectores i en les informants) i el metatextual (centrat en les aportacions de la crítica feminista), uns nivells d'anàlisi que poden ser aplicats a altres gèneres de la literatura oral popular, com la llegenda.

Els estudis de dones, gènere i feminismes han posat al descobert la invisibilització de les dones en les històries i cànons literaris, la seva absència com a subjectes creadors a pesar de les seves aportacions, sobretot i de forma notable, en les literatures occidentals a partir del segle XIX. La crítica literària feminista ha redescobert molts textos escrits per dones que abans no s'havien valorat acadèmicament. A més, ha reivindicat una tradició literària pròpia que havia estat silenciada, al mateix temps que n'han copsat el potencial subversiu. Les autores gairebé no existien en les històries de la literatura ni, fins i tot, en inventaris més especialitzats que incloïen al costat d'autors consagrats, molts altres de segona o tercera fila, d'aquí que molts d'aquests estudis i escoles s'hagin dedicat a la revisió i la recuperació de les escriptores i les seves obres. Calia recuperar la tradició femenina de l'escriptura, les dones que les havien precedit en l'àmbit literari, les «genealogies femenines». I, així, s'han dut a terme diferents investigacions acadèmiques per establir la tradició de dones oblidades o expulsades per la història i pel cànon. Moltes recerques han permès de començar a reescriure la història literària gràcies a la recuperació d'autores i textos que, per qüestions de gènere, havien romàs silenciats. Així per exemple, i com ha succeït en d'altres literatures nacionals, diversos estudis de les darreres dècades han rescatat de l'oblit els noms i els treballs d'un ampli estol de folkloristes catalanes, com els de dues pioneres, Maria de Bell-lloc i Anna de Valldaura —pseudònims de les escriptores Pilar Maspons i Labrós, i Joaquina Santamaria i Ventura—, que també van conrear altres gèneres literaris. L'article d'Emili Samper Prunera recupera i reivindica, en aquest cas, l'aportació d'Anna de Valldaura al llegendari romàntic català. A partir de l'establiment del corpus de llegendes publicat

---

per l'escriptora en diverses edicions en forma de llibre i també a la premsa, es fa valer la seva contribució alhora que s'estableix una classificació de gèneres i tipus d'aquests relats de temàtica religiosa.

Pel que fa a les representacions, a les imatges i el binarisme o dualitat dels models de dones, en aquest cas dels positius, les fades, amb tots els seus noms i escenaris geogràfics, ocupen un lloc preponderant. Magí Sunyer Molné ens presenta les fades del Modernisme literari català, a través de diversos textos que parteixen de Flordeneu del poema de Verdaguer, així com d'altres fonts estrangeres com, per exemple, els de les òperes de Wagner. Flordeneu i les seves variants tenen angles positius però també negatius, perquè fins i tot les figures femenines que accepten o segueixen l'ordre patriarcal també hi queden supeditades. Pel que fa a les dones fatals i dolentes, les que no estan disposades a sotmetre's, cosa que farà que els seus fets comportin desgràcia i caos, són considerades bruixes i perverses i acaben dominades o castigades. Els estudis de dones, gènere i feminismes s'han centrat també a analitzar les imatges de les dones, els rols i identitats desconstruint la perspectiva androcèntrica i, també, fixant-se en els textos escrits per dones que reconstrueixen mites i llegendes des d'un altre ordre.

La llegenda, com un dels grans gèneres de la literatura oral popular, convida també a estudiar com són representades les dones, sobretot tenint en compte que aquest gènere es caracteritza per la seva connexió amb la realitat i per la transmissió de valors i pautes de conducta. A través d'estudis que analitzen textos recollits des del segle XIX fins al XXI en diversos territoris de l'àrea cultural catalana, es proporciona una visió diacrònica i transversal de les diverses formes en què s'ha manifestat la representació de les dones en la nostra cultura.

En els principals reculls llegendaris de les Illes Balears que tracten de la convivència i conflicte entre diverses ètnies i, en concret, entre musulmans i cristians —amb moltes manifestacions festives encara ben vigents—, hi predominen els personatges masculins. Tanmateix, els personatges femenins han estat obviats i l'article de Caterina Valriu Llinàs hi aprofundeix per descobrir-nos com hi són representats, quines imatges se'n dona, quines funcions desenvolupen i a quins estereotips responen. La llegenda, en tant que gènere molt directament connectat a la realitat i sustentat sobre la base de creences presents en la comunitat que les explica, permet una anàlisi molt directa sobre els rols que desenvolupen els personatges femenins que hi apareixen representats. La representació dels personatges femenins en textos actuals, en què les tècniques de recollida permeten obtenir dades contextuals i interpretatives, és l'objecte d'estudi de Jaume Guiscafrè Danús. A partir de textos conservats a l'Arxiu de Folklore de la Universitat de les Illes Balears, l'anàlisi se centra en gèneres narratius que se situen en la constel·lació de la llegenda: la llegenda contemporània, l'antilllegenda, la llegenda

---

carnavalesca, el rumor o, fins i tot, la notícia falsa. Unes representacions, de nou, duals, de dones víctimes o dones agressores, subordinades al marc heteropatriarcal i, fins i tot en alguns casos, a l'imaginari pornogràfic hegemònic. Finalment, Joan Borja i Sanz ofereix una anàlisi comparada a propòsit de diferents personatges femenins de la narrativa popular valenciana —amb una especial atenció als relats llegendaris sobre bruixes—, amb la finalitat d'inferir els valors recurrents que hi poden delatar determinats judicis i prejudicis ideològics i culturals vinculats al gènere.

Amb aquest dossier hem volgut aportar nous estudis realitzats des de diverses òptiques: la recopilació i l'anàlisi de llegendes, la representació i les identitats sovint binàries de les protagonistes femenines —fades o bruixes, coratjoses o víctimes— i les possibilitats de recerca a partir de suports telemàtics, que són el nostre present i futur. La lectura del dossier també ens permet veure les relacions ben estretes entre l'imaginari popular, la literatura oral i els textos dels escriptors i les escriptores de diferents èpoques. O la reiteració de motius i com aquests es recreen i creixen servint-se de la mitologia clàssica, la judeocristiana, la germànica o la tradició catalana. En aquest sentit, tal com es pot comprovar en diversos articles, cal esmentar la importància de la Renaixença i, concretament, del Romanticisme, com a base fundacional d'aquestes interrelacions i de la seva pervivència i influència en les generacions posteriors. I, fins i tot, descobrir la importància que té avui dia el «netlore», que s'escampa per tot arreu. I, també, com ja hem esmentat des de l'inici, pel que fa la presència o representació femenines, se'ns fa ben evident com la gramàtica de la fantasia i la creació de mites i llegendes són fruit i resultat d'una ideologia i un ordre concrets.

CARME ORIOL

Universitat Rovira i Virgili

carme.oriol@urv.cat

ORCID 0000-0002-1785-3451

MONTSERRAT PALAU

Universitat Rovira i Virgili

montserrat.palau@urv.cat

ORCID 0000-0003-3723-1526